

”להיות איש זר בעיר זרה מאוד”

מנחם רגב

יחסו האמביוולנטי והמורכב של עמוס עוז לירושלים
בא לידי ביטוי בכמה וכמה מיצירותיו, כמו ספרו
מיכאל שלי, ובמיוחד בספרו האוטוביוגרפי **סיפור
על אהבה וחושך**. אלה אינם נושאי מאמרי.
בעבודתי אדון באספקט זה רק כפי שהוא בא לידי
ביטוי בשני ספריו לנוער ובשניים מסיפוריו הקצרים
למבוגרים.

דומה שסופר ישראלי הממקם את עלילת ספרו בירושלים, כאילו מתחייב
בנפשו... שְׁמָה של העיר הזאת טעון רגשות לאומיים ופרטיים ותפיסות
דתיות וקוסמופוליטיות רבים. אלה מְשׁוּוּים לדמויות הפועלות בתוכה
חשיבות שהיא מעבר ליסודות הספרותיים, שהם קני מידה להערכה
האומנותית של היצירה. קל וחומר כשמדובר ביצירה ישראלית המכוונת
לילדים ולבני נוער שבה מתוספים גם יסודות של גאווה לאומית ושל ערכים
חינוכיים, ונוסף גם רצונו העז של הסופר שהקורא הצעיר יפנים את
התפיסה שירושלים היא בירת ישראל ושההיסטוריה שלה היא חלק חשוב
ביותר של תולדות העם היהודי במשך אלפי שנים. הגישה הזאת צובעת לא
רק את האלמנטים הטרנסצדנטיים והרוחניים שהעיר הזאת מייצגת, אלא
לא פחות גם את דרך הכתיבה וההסתכלות בדמותה הארצית של העיר:
הנוף שבתוכו היא ממוקמת, השכונות הרבות שמאפיינות אותה, בני העדות
השונות ששומרים על אורח חיים המיוחד להם, בני עמים שונים השוכנים
בתוכה, היחסים המורכבים שבין העיר היהודית-ישראלית החדשה ובין
העיר העתיקה הערבית הפלסטינאית, וכן בתני-הכנסת, הכנסיות והמסגדים
שיוצרים, לכאורה, את התשתית האידיאולוגית שהיא מקור לאחדות או
לפירוד בין חלקי העיר השונים ותושביה.

סיפורו של יהואש ביבר, "בפעם הראשונה ירושלים", מכניס את הקורא לאווירה המיוחדת של הסיפור: "יום קיץ אחד, לפני כשלושים שנה, נסעתי בפעם הראשונה בחיי לירושלים עם אבי." המספר בעצם נוטל את הקורא לסיור היכרות עם בירת ישראל, וכך הוא מתאר את הפגישה הראשונה עם העיר הזאת:

אני זוכר איך נגלתה לי ירושלים לראשונה. היתה זו שעת דמדומים. השמש פנתה מערבה מעבר להרים שמאחורינו, ומולנו הופיעו הרים עמוסים אשכולות בתים אדומי גגות של העיר, מלוחכים בנרוד השקיעה. אפילת הלילה המתקרב כבר פשטה בין הרכסים, מזדחלת לעבר העיר, שמפאת גובהה עדיין שָׁרָה בה האור הנרוד, ונעה הבהיק במגדלי הכנסיות ובצמרות הברושים. כה חלומי היה המראה, עד שהעיר דמתה בעיני למבצר מוקף חומה הרובץ על ההרים. הרבה שקיעות ראיתי בחיי, אך מעולם לא חזיתי בשקיעה הדומה ביופיה לזו שבירושלים.¹

ירושלים, על פי ביבר וסופרים אחרים, אינה עיר רגילה, המספר 'חזה' בה (ולא 'ראה!') את השקיעה היפה ביותר בחייו. הוא מתאר את אשכולות הבתים אדומי הגגות, את האור הוורוד של השקיעה המיוחדת והחלומית, את הנוגה שהִבְהִיק בצמרות הברושים ובמגדלי הכנסיות. והרי הבתים אדומי הגגות אינם אופייניים לנוף העירוני של ירושלים. המספר מגייס את כל יסודות השפה ה"גבוהה" המוכרים לו, עוד בטרם הציג לעיני הקורא את שכיות החמדה של העיר. את ירושלים אי אפשר לתאר במילים של יום-יום.

בספר אחר, **דודי עקיבא ואני**, מתאר ביבר את ירושלים של מטה': דודי עקיבא היה אדם שמח ועליו, אוהב צחוק ועליצות. הוא היה בורח מחנותה של דודה ריבה כדי לשוטט ברחובות ובסימטאות של שוק מחנה-יהודה בירושלים. היו לו ידידים בכל החנויות ובכל בתי המלאכה שליד השוק, והוא היה משתהה בכל מקום שעה ארוכה לשוחח עם ידידיו שם ולספר להם מהלצותיו החדשות. בשעות אחר-הצהרים היה מכנס סביבו את ילדי השכונה, יושב על מדרגות ביתו שברחוב הטורים שבשכונת מקור-ברוך ומספר להם סיפורים ואגדות השמורים עמו לרוב.

¹ יהואש ביבר, "בפעם הראשונה ירושלים" בתוך **כלב ציד משלי**, תל-אביב 1982, עמ' 89.

[...] עברנו מתחת לשעון-השמש הגדול שברחוב יפו מול השוק ואחר כך נכנסנו אל רחוב השוק וכל הזמן אני מהדס אחרי דודי והסלים בידי, היינו מוקפים בדוכני הפרי והירקות, חנויות הבשר והדגים, וריחות השוק החריפים פורצים אל תוך הנחיריים.²

אם בתיאור נופה העירוני של העיר ובשקיעת השמש המיוחדת יש לא מעט מיסטיקה ורומנטיקה, הרי בתיאור השני מתואר בחיבה רבה השוק, על דוכניו וסיפוריו של הדוד עקיבא. כאן הדגש הוא בפולקלור ובסיפורים שמייצגים את ה"עם". היבט נוסף הוא גבורתם של בני ירושלים במלחמה עליה, והכוונה היא למלחמת ששת הימים. כאן, בהקדמה לספר **מגדלים בירושלים**, מתוארת פטריוטיות עזה של בני ירושלים, ורצון להעביר לקוראים מסרים לאומיים וחינוכיים. וכך כותבת ימימה אבידר:

סיפרתי בספר כמה סיפורי גבורה של חיילינו. סיפורים אלו סיפורי אמת הם, ומספרים אך מעט מזער מהגבורה העילאית אשר נתנה לנו את הניצחון ואת ירושלים השלמה. בדם ואש ניתן לנו הניצחון. הכרתי רבים מהבחורים אשר נתנו את חייהם ונפלו על חומות ירושלים [...] זכרתי את כל הבנים הנפלאים שלחמו ככפירי אריות והלכו לקראת המוות – ובמותם נתנו לנו את החיים.

במקום אחר בספר היא מצטטת מתוך מחברתו של אחד הילדים הירושלמים:

בירושלים הרי יש לנו גבול בכל מקום. הנה אני יושב עכשיו על המרפסת של הבית שלנו ואני רואה במשקפת את העמדה של האויב. [...] כך אנחנו חיים בירושלים. ואני אוהב את ירושלים שלנו ונדמה לי שאין עוד עיר בעולם שהיא יפה כל כך. ולפעמים כשאני מטייל עם אמא ברחובות ירושלים אני חושב לי: אולי פה טיילו אבותינו? אולי בדיוק כאן הם פסעו כמוני אני? וכל כך חבל שאי אפשר לגשת לכותל המערבי, לנסוע לבית לחם, להיכנס למערת המכפלה.³

² יהואש ביבר, **דודי עקיבא ואני**, מסדה, גבעתיים-ר"ג 1971, עמ' 9, 11.
³ ימימה אבידר-טשרנוביץ, **מגדלים בירושלים**, מסדה, גבעתיים-ר"ג 1968, עמ' 5-6, 26-27.

גם בשורות הללו נוקטת המספרת לשון פאתטית: סיפורי גבורה, גבורה עילאית, 'בדם ואש ניתן לנו הניצחון', 'שלחמו ככפירי אריות', ו'במותם נתנו לנו את החיים' (מעניין, מדוע שינתה אבידר את הקלישאה הטקסית והחליפה את 'ציוו' ב'נתנו'? האם היא חשה שגם בסיפור פטריוטי לילדים יש לרכך את הצירוף המקובל כל כך בטקסי אזכרה לנופלים?)

בקטע השני, שהוא כביכול מובאה ממה שכתב ילד ירושלמי, מהרהר הילד בגעגועיו לכותל המערבי, לבית לחם ולחברון. ובכך הוא נעשה חוליה בשרשרת האירועים שיוצרים את ההיסטוריה היהודית, וכך הוא משתלב בזיכרון הלאומי. שני הסופרים, ששלושה קטעים מספריהם הובאו לעיל, מייצגים רבים מסופרי הילדים הישראלים: האהבה לירושלים, יופייה המיסטי והרומנטי של העיר, חשיבותו של הזיכרון הלאומי, הפולקלור והעממיות של החיים בירושלים של מטה.

ירושלים המסויטת של עמוס עוז

שני הסופרים שצוטטו לעיל כותבים על העיר מתוך יראת כבוד וכאילו מבחוץ, ואילו עמוס עוז כותב, מבפנים, על ירושלים שונה בתכלית: עיר הולדתו. עיר החלומות. עיר כיסופי אבותי ועמי. ואני הייתי נידון ללכת ברחובותיה חמוש בתת-מקלע כאחת מדמויות ביעותי-ילדותי. להיות איש זר בעיר זרה מאוד.

הדברים נכתבו זמן קצר אחרי מלחמת ששת הימים. אין בדברים משמחת השחרור ומתחושת החזרה למחוז הגעגועים. הוא רואה את עצמו כ"מגשים" את סיוטי ילדותו. ובמקום אחר הוא כותב:

בחלומות-ילדותי היו אנשים ערביים במדים ובתת-מקלעים באים לרחוב-מגורי בירושלים כדי להמית אותי. לפני עשרים ושתיים שנה הופיעה על כותל של חצר, לא הרחק מביתנו, כתובת אדומה: בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום. אחד מאנשי-המתחרת כתב מלים אלה בצבע אדום לוחט, בלילה.

השוו זאת למה שהובא לעיל מתוך ספרה של אבידר: "בדם ואש ניתן לנו הניצחון." זהו חלק מסיסמה מפורסמת של ארגון בר-גיורא שקדם לארגון השומר, היא נלקחה משיר של המשורר יעקב כהן: "בדם ואש

יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום" שהפכה במשך השנים לסיסמה שייצגה את הימין הלאומני. עוז מוסיף: על דם ואש אינני יודע לכתוב, ואם אכתוב פעם דבר מן המלחמה הזאת, אכתוב על מוגלה, זיעה, וקיא ולא על דם ואש. ירושלים של עוז היא אוטוביוגרפית ופוליטית, והוא אף מאמין שהיא "עיר כיסופי אבותי", אך כשהוא חוזר אליה, אחרי המלחמה, הוא חש זר ומנוכר. הוא כבר אינו מתגורר בירושלים, אך היא ממשיכה "לרדוף" אותו:

אינני גר עוד בירושלים, אבל בחלומות אני שלה והיא איננה מרפה. הייתי רואה אותה ואותי מוקפים שונאים. בחלומות היו השונאים לא משלוש רוחות כי אם סביב-סביב. הייתי רואה אותה נופלת בידי אויביה. נחרבת, נשדדת ונשרפת כמו בסיפורי הילדות, כמו בתנ"ך, כמו באגדות-החורבן. וגם אני, ללא פירצה וללא מחבוא, הייתי נלכד בירושלים של החלומות.⁴

זו אולי אליגוריה על החלום הציוני. הקטעים של עוז אינם מתוך ספר לילדים, אך הם משקפים גם את מה שנכתב על ירושלים בשני ספריו לילדים ולנוער: **סומני**, **ופנתו במרתף**. לאלה צירפתי גם את הסיפורים: "הר העצה הרעה" ו"אדון לוי", שלכאורה אינם שייכים לסוגה הזאת, אך מן הראוי לקרוא את ארבעת הסיפורים – שעלילותיהם מתרחשות בתקופת המנדט הבריטי – כסיפור אחד מתמשך.

הנער, גיבור הסיפור "פנתר במרתף", הוא חלק מ"מחתרת" אנטי-בריטית בת שלושה נערים, אבל גם הוא (פנים אחרות של המספר) נתון לסיוטים ולפחדים:

כל ההרים שמסביב לירושלים היו הרי חושך באותם הלילות. ומה מעבר להרים? כפרים בנויים מאבן, מצופפים סביב צריחי מסגדים. גאיות ריקים שבהם שוטטו השועל והתן ולעתים חלף הצבוע.

ובמקום אחר בספר הוא מרגיש שהלילה טומן בתוכו איום ואימה:

בלילות, אחרי כיבוי אור הקריאה, הייתי שוכב ושומע. בחוץ, מעבר לקיר, התחיל עולם ריק וזומם. אפילו החצר המוכרת, חצרנו עם עץ הרימונים וכפר קופסאות הגפרורים שבניתי לרגליו, לא היתה שלנו בלילה כי אם של העוצר והרוע. מחצר לחצר

⁴ עמוס עוז, "עיר זרה" בתוך **שיח לוחמים**, בהוצאת חברים צעירים מהתנועה הקיבוצית, תל-אביב 1968, עמ' 242-244.

מחלחלות בחושך חוליות-לוחמים בדרכן למשימות נואשות... אפילו שורת הבתים הסמוכים, מול ביתנו, נדמתה לי בלילות העוצר כמו מופרדת מאיתנו בנהר של חושך עמוק.⁵

פרופי (קיצור של 'פרופסור' בפי שני חבריו לימחתרת), למרות הפחדים ואולי בשל המחשבה האופטימית הנצחית של בני הנעורים שאין אויב שאי אפשר להתגבר עליו, מספר לקוראיו הצעירים:

על הגג, מאחורי הלול של מר לצרוס הקמתי תצפית שממנה היתה לי שליטה מצוינת על מרחב הגגות ואפילו הצצה אל תוך שטח המחנה הצבאי הבריטי. הייתי עומד שם, מוסתר בין דודי המים, בולש אחר מסדר-הערב שלהם, רושם לי פרטים בפנקס, ואחר כך הייתי מכוון רובה-צלפים ומשמיד את כולם במטח חסכוני ומדויק. כאן מגייס המספר את המילון של סיפורי ההרפתקאות: תצפית, שליטה, מחנה צבאי, בולש, רובה-צלפים ומטח. הקורא עומד על כך שכל המלחמה הזו היא מעין משחק, אבל הפחדים הם אמיתיים. וכך מתואר הנוף של המצביא פרופי:

מתצפית הגג שלי נשקפו אלי מרחוק גם כפרים ערביים פזורים על צלעות ההרים, והר הצופים והר הזיתים שמעבר לפסגתם מתחיל פתאום המדבר, והרחק מכיוון דרום-מזרח הסתתר הר העצה הרעה שעליו עמד ארמונו של הנציב העליון הבריטי.⁶ גם פה, כמו בקטעים קודמים, יש תיאור של נוף מאיים של כפרים ערביים, ומאחורי ההרים מציב המדבר מארב מתמיד המאיים לבלוע את הארץ הנושבת. האם זה ביטוי לתחושת הארעיות של היהודי בארצו שלו? האם גם בקולות הפעמונים יש משום איום? האם צליליהם מבשרים את הקץ? וכך נכתב **בהר העצה הרעה**:

ממזרח תכפו קולות הפעמונים, פעמונים גבוהים ופעמונים עמומים, פעמונים פראבוסלאביים, פעמונים אנגליקאניים, פעמונים יווניים, פעמונים חבשיים, רומאיים, ארמניים, כאילו הוכתה העיר במגפה או בשריפה. ולפתע חש המספר שפחד ירושלים השתלטו על רגשותיו ומחשבותיו, שמסתירים ממנו מציאות פשוטה, והוא מתעשת ומוסיף: אבל הפעמונים האלה

⁵ עמוס עוז, **פנתר במרתף**, כתר, ירושלים 1995, עמ' 62, 64.

⁶ שם, עמ' 20-21.

לא התכוונו אלא לקרוא ללילה לילה.⁷ או במלים אחרות: מגפה? שריפה? הרי אלה הם הסיוטים הפרטיים שלי, ודבר אין להם עם המציאות. הקורא, שנתקל כבר בהרהורי-האימה של המספר, יתקשה לקבל את ההסבר ה"מנחם".

בספר אחר לנוער מגיבה הגיבורה, שבאה לארץ לחפש את שורשיה, לצלולי הפעמונים בירושלים בדרך שונה לגמרי:

יש ימים בהם אני מרגישה בירושלים כמו עליסה בארץ הפלאות. כל יום אני מגלה משהו חדש. בעיר הזאת יש שילוב של ריחות וצבעים, חדש וישן, יופי וכיעור, עבר ועתיד. כבר למדתי שאת ירושלים קולטים בכל החושים.

אני שומעת את צלילי העיר: את דינדון פעמוני הכנסיות המתערבב בציפצוף חסר סבלנות של מכוניות; את קריאת המואזין ואת רעש הבולדוזרים המכשירים קרקעות לבניין שכונות חדשות; את רחש תפילות היהודים המשתלב בקריאת התגרנים בשווקים המרהיבים, ואת בליל השפות הנשמע בכל מקום.⁸

בניגוד למספר הרואה את כל מה שבירושלים וסביבותיה דרך הפריזמה הפסימית האישית שלו, המספרת, שמגיעה מחוץ לארץ, קולטת את צליליה השונים של ירושלים כמבטאים את הדינמיות שלה ואת אחוות הדתות שבה, בבחינת "שְׁבֵת אחים גם יחד".

היחס האמביוולנטי לבריטים

האם הבריטי הכובש הוא אויב אכזרי? ואולי דמותו מעוצבת כך רק בסיפורי "המחתרת" של הילדים בעקבות מה שקראו בספרי ההרפתקאות למיניהם? והרי האב מתייחס לבריטים כאל מי שאכזבו בהגשמה של הצהרת בלפור. מהו יחסם של המבוגרים אל העם הכובש באזהרות שהם מפנים לילדים?

כשסומכי מקבל מהדוד צמח במתנה אופניים, הוא מזהיר אותו:

⁷ עמוס עוז, "הר העצה הרעה" בתוך *הר העצה הרעה – שלושה סיפורים*, עם עובד, תל-אביב 1976, עמ' 8.

⁸ עמי גדליה, *מסע בעקבות האהבה*, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב 1955, עמ' 39.

"לרוב גאולה אל תרד, כי שם מתרוצצים נהגים בריטים ממחנה שלר שהם לעתים קרובות שיכורים או סתם שונאי-ישראל, או גם זה וגם זה." ובמקום אחר באותו ספר:

"טוב. אז שידע שגם הכלב הזה כבר מאולף לקרוע בשיניים שלו גרונות של שוטרים אנגלים ושל מלשינים אם הוא שומע את מלת-הפקודה, שהיא השם של מלך אנגליה שאני לא רוצה להגיד אותו עכשיו, ששמריהו (שם הכלב של גואל, ראש "המחתרת") לא יתחיל להתנפל כאן על מישהו."⁹

המסר שהדוד מעביר לאחיינו הוא: היזהר מהבריטים, הם ממש מסוכנים! הם עלולים להתנכל לך בהיותם שיכורים (היבט גויי מובהק), אך הם גם עלולים להיות שונאי ישראל. הקטע האחר לקוח משיחה עם הנער גואל, "ראש המחתרת" האנטי בריטית על חילופי צעצוע הרכבת של סומכי בכלב שמריהו של גואל.

השיחה נפתחת בשאלה שגואל שואל את סומכי, אם הוא קרא את **כלבם של בני בסקרויל**. התשובה היא שהוא קרא את הספר של קונן דויל האנגלי לפחות שלוש פעמים. באותו ספר, שלמרבה האירוניה נכתב בידי אנגלי, מופיע כלב אימתני שמתנפל על בני אדם. הכלב שגואל מציע תמורת הרכבת מסוגל לקרוע את גרונותיהם של שוטרים אנגלים, אבל גם להתנכל למלשינים שבוגדים בעמם. הכוונה היא לסומכי שנפגש באופן קבוע עם שוטר בריטי. (לכך יוקדש סעיף נפרד). המבוגרים בשכונה, בשיחותיהם, ובעיתונים העבריים שהם קוראים בשקיקה, וכמובן בהתנגשויות של המחתרות ביישוב עם הבריטים – בכל אלה מעבירים המבוגרים מסר אחד ברור וחד: הבריטים הם האויב. והילדים מפנימים את המסר ועושים אותו לנושא המרכזי במשחקי המחתרת שלהם.

זהו היבט אחד של היחס לבריטים, אבל קיים גם היבט אחר: הלא אתם ואנחנו (היהודים בארץ ישראל) בעצם איננו צריכים להיות אויבים, אתם הרי בקיאים מאין כמותכם בתנ"ך שלנו, ואנחנו מעריצים את תרבותכם האירופית המעודנת. הבה נושיט יד זה לזה, לא כובש ונכבש,

⁹ עמוס עוז, **סומכי**, כתר, ירושלים 1990, עמ' 22, 43.

אלא הנציגים האותנטיים של אירופה בחלק זה של העולם. היהודים, שחשים זרות ופחדים בסביבה הערבית העוינת והמאיימת, יכולים להיות בעלי-ברית ראויים של האימפריה הבריטית. ההתייחסות הזאת לתרבות האנגלית קיימת בארץ מאז 1917, כשהבריטים כבשו את הארץ מידי התורכים. היהודים קיבלו את הבריטים לא רק כמשחררים מעולו של שלטון מושחת ואכזרי, אלא גם כמבשרי עידן חדש של תרבות. נחום גוטמן:

סמינריסט אחד שלנו, שעמד לידי, לא ידע אנגלית, אבל הוא רצה – ויהי מה – לדבר

עמם. פנה לחייל אחד ואמר: – שקספיר?

ענה לו החייל בחיוך:

– שקספיר!

הוסיף הסמינריסט ואמר:

– דיקנס!!

ענה לו החייל:

– דיקנס!

הוסיף הסמינריסט:

– ברנרד שאו!!

והחייל:

– ברנרד שאו!

עינינו הבהבו כבחלום: הרגשנו כי היתה קרקע מוצקה תחת רגלינו.¹⁰

שמות הסופרים האנגלים הם מילות הקוד התרבותיות, שהן הגשר שעליו ייפגשו המנצחים והמשוחררים באמצע הדרך... ההשתחררות מן העול התורכי היא הגשמת החלום לעתיד חדש, אך היא היתה לא פחות – למרות הסביבה המוזנחת והמפגרת – כפי שמדגיש המספר, "קרקע מוצקה תחת רגלינו." היישוב העברי כאילו פונה אל החייל הבריטי ואומר: תראה כמה אנחנו שונים מן הסביבה שבה אנחנו חיים! תראה איזה מכנה תרבותי משותף מחבר בינינו!

¹⁰נחום גוטמן, *שתי אבנים שהן אחת*, משרד הביטחון והוצאה לאור, תל-אביב 1968, עמ' 40.

הספר של קונן דויל שהוזכר **בסומכי** חוזר בהקשר 'מחתרתתי' בסיפור אחר של עוז, "אדון לוי"¹¹:

אם צעקתי בלילה, היו אבא ואמא קמים שניהם לחמם לי כוס קקאו ולשבת על קצה מיטתי והיו מפצירים בי די, די. עד שנרגעתי. אולי חשבו שאסור היה להרשות לי לקרוא את הספר המפחיד על כלבם של בני באסקרויל. אבל כ'איש מחתרת' אמיתי, הוא אינו מגלה להוריו את פשר צעקותיו מתוך שינה.

כשנמוגה התקווה שהבריטים ינהלו 'מדיניות ציונית', כפי שסברו ביישוב בארץ ישראל, החלו לטפח את האיבה לשלטונות. אבי הנער המספר מחבר כרוזים אנטי-בריטיים:

יידע נא עמם של מילטון והלורד ביירון כי הנפט המחס לו בחורף מהול בדמם השפוך של שרידי העם הנרדף [...] כאשר נשלים את בניין הרקטה שלנו, אנחנו נכוון אותה אל ארמון המלך בלב העיר לונדון, ובכך נכריח אותם להסתלק מארצנו.¹² הנוסח של הכרוז הוא תערובת משונה שיש בה גם הערצה וגם גינוי: מילטון, ביירון, נפט והדם השפוך של שרידי השואה. הניסוח הוא חיקוי של כרוזי אותם הימים: "יידע נא עמם." פרופי מגלה את תוכניותיו הפטריוטיות (הרקטה שתפגע בארמון המלך) ומצרף אותן בהרהוריו אל הניסוח המליצי והגבוה של הכרוז המהוקצע הפונה אל הבריטים התרבותיים.

סצנה ארוכה ומרתקת היא זו של החיפוש בבית המשפחה המתבצע בידי קצין אנגלי צעיר, מנומס ונבוך, ושני חיילים. לאחר חיפוש בכל פינות הבית, מגיעים המחפשים אל חדר העבודה העמוס ספרים של אביו של המספר. הקצין תמה: זה סוג של בית ספר או מוסד דתי? ואולי בעל הבית הוא סוחר ספרים או כורך? האב עונה בגאווה ובמעט התנשאות: "זוהי ספרייה פרטית בהחלט. לצורכי מחקר, אדוני."

¹¹ "אדון לוי", בתוך *הר העצה הרעה – שלושה סיפורים*, עמ' 9.

¹² *פנתר במרתף*, עמ' 82.

ואז שואל הקצין אם יש בספרייה גם ספרים באנגלית? הוא, כמובן, מתכוון לכך שייקל עליו לבדוק את הספרים בשפה המוכרת לו. אבל האב, למרות האיבה לשלטונות, נפגע עמוקות :

השאלה הזאת העליבה את אבא אבל גם שלהבה אותו, כמו כשזורקים למדורה תרמילי כדורים עם פיקה לא מנוקרת. כאילו בירייה אחת פצע הקצין היהיר גם את גאוות האספן-המלומד וגם את מעמדנו ההיסטורי כאחד מעמי התרבות הגדולים. וכי נדמה לו, לגוי השחצן הזה, שהוא נמצא באיזו בקתת ילדים באחד מכפרי מלאיה? בסוכות של בני שבט אוגנדי?

בקטע שהובא למעלה, מתוך ספרו של נחום גוטמן, מודגש השוויון ברמת התרבות שבין שני העמים למרות אי ידיעת השפה של שני 'הנציגים' של העמים. הסיטואציה היא קומית, ואולם בבסיסה היא רצונו של הצד האחד ליצור קשר של אחווה וידידות לקראת העתיד המשותף. כאן, בקטע מתוך ספרו של עוז, יש ביטוי למרירות ולאכזבה מהבטחות השלטונות וליישוב העברי. הסיטואציה היא קומית, אבל בניגוד לתמימות של הקטע מתוך ספרו של גוטמן, היא גם אירונית. מול קצין בריטי צעיר ונבוך, מבטא האב את עלבונו העמוק: הקצין בשאלתו פגע ב"מעמדנו ההיסטורי כאחד מעמי התרבות הגדולים." האב ממנה את עצמו לבא כוח העם היהודי אל מול נציגה של האימפריה הבריטית! האב מתחיל לשלוף מספרייתו ספרים ומהדורות מיוחדות של שקספיר, צ'וסר, קיטס, לוק ואחרים. מכיוון שאינו יכול להכות באויב בכלי נשק, מכה (האב) את האויב באלפיו ועוד מעט יכה ברבבותיו. האב שכח את כל "הקמים עלינו בכל דור ודור" ונושא את מידברותיו כטריבון של העם היהודי בארץ ישראל. והוא –

...נישא אל מרחבים לא ישוערו של תיקון חדות הלבבות: אם רק יעלה בידו להוכיח סוף סוף לבריטים, עם משכיל ומוסרי ביסודו, עד כמה אנחנו, נתיניהם המתייסרים לנו כאן בפינה נידחת של האימפריה, עד כמה אנחנו בעצם אנשים נפלאים מאוד, תרבותיים, משכילים, יודעי ספר, חובבי שירה והגות, מיד יתהפך לבס וכל אי ההבנות תסולקנה. אז נוכל סוף סוף גם אנחנו גם הם להתפנות ולשבת פנים אל פנים ולשוחח בינינו כיאה לנו על אותם הדברים שהם, ככלות הכול, טעם החיים ותכליתם.

הקצין המום משטף המילים ומצליח למלמל כפעם בפעם 'אינדיד' או 'האו ורי אַקְסִיטִינְג', כאילו נפל כאן בשבי ומוחזק כבן ערובה.¹³

חשוב לציין שהערבים שמפחידים כל כך את הדמויות היהודיות בסיפוריו של עוז, אינם נזכרים כלל, כאילו לא היו קיימים! הטריבון היהודי בעצם פונה אל הקצין הבריטי וכאילו אומר לו: "הבה נישב את כל המחלוקות בינינו, ונעסוק אחר כך בדברים המהותיים שבחיים..." האם השפע התרבותי שנערם על כתפיו המסכנות של הקצין הצעיר מכביד עליו? הרי ברור שהוא נקלע, שלא בטובתו, למקום זר ומשונה שרוב האזכורים מן התרבות האנגלית זרים לו! וכך נוצרת סיטואציה קומית-אירונית, שנותנת סיפוק לצד אחד בלבד.

פְּרוֹפִי וְדָאָנְלוֹפ

הפגישה בין הילד פרופי ובין השוטר הבריטי דאנלופ היא כאילו סמל לחילופי תרבויות: השוטר ?למד עברית מודרנית והילד ישכלל את ידיעת השפה האנגלית שלו. היחסים ביניהם עולים לראשונה, בספר **סומכי**, בשיחה שבין הילד-הבריון גואל ובין פרופי, כשהראשון מעוניין לקבל ממנו את רכבת הצעצוע שלו: "את כל זה נתן לו סרגינט דאנלופ בעד ההלשנות שלו?" שואל גואל בטון מאשים את פרופי (בגוף שלישי!). פרופי עונה בקול של מתגונן: "אני לא מלשין, אני בסך-הכל מלמד לפעמים עברית לסרגינט דאנלופ ולומד ממנו אנגלית, אבל לא מלשין".¹⁴ האם באמת פרופי הוא בוגד? בשיחה שמתפתחת בין פרופי לאביו על מהות הבגידה, מסכמת האם בגישתה המתונה וההומניסטית: "מי שאוהב לא בוגד." בעיני האב, לעומת זאת, הבריטים הם "קלגסים יהירים, מתנהגים בכל מקום כאדוני עולם ומלואו". האם חשה אמפתיה אל הכובשים הבריטים: "בסך הכל נערים שטופי בירה וגעגועים. רעבים לאשה ולחופש". איזו השקפה יאמץ לו פרופי, שבעצמו 'נאשם' בידי חבריו בבגידה ובמלשינות? האם, למרות מחאותיו, יסולח לו אי פעם? לאב שמחבר כרוזים אנטי-

¹³ שם, עמ' 119.

¹⁴ **סומכי**, עמ' 39.

בריטיים מחד גיסא, ומעריץ גדול של התרבות האנגלית מאידך גיסא, יש דעה נחרצת על הבריטים גם אם יבואו לבקש סליחה על העוול שעשו ליהודים: "קודם כל נצטרך לבדוק שבע בדיקות." לאַם, לעומת זאת, אין בעיות בהתייחסות חיובית לבקשת הסליחה של הבריטים (פרופי שאל את הוריו, אם בקשת הסליחה הטנטטיבית של הבריטים תיענה), האַם לא רק מציעה להיענות בחיוב לבקשת הסליחה, היא גם משבחת את פרופי שהעלה את הנושא הָרְגִיש (היא אינה יודעת שבנה מעורב אישית בסוגייה זו!): "ודאי שנסלח. איך לא? חלמת חלום יפה." כאן מעלה האב, דומני שבפעם היחידה בספר, שיש אפשרות נוספת שאולי תתממש בעתיד הרחוק:

"ואגב מוטב לנו לכרות ברית לא עם גויי אירופה אלא דווקא עם שכנינו הערבים. ככלות הכול, ישמעאל הוא שאָר בשרנו היחיד. כל זה כמובן עוד רחוק ואולי אף רחוק מאוד."¹⁵

כיצד נוצר הקשר בין השוטר הבריטי ובין הילד היהודי? בשעת העוצר מלווה השוטר הבריטי דאנלופ את פרופי לביתו. מסתבר שזהו גוי אוהב ישראל שמדבר בעברית מיושנת ומליצית. הוא מציע לפרופי שהנער ילמד אותו עברית מודרנית, והוא יעזור לו באנגלית. הניגוד שבין לשונו הפשוטה והקומוניקטיבית של הנער, ובין הלשון הגבוהה של השוטר, יוצר מצב קומי של מְשָׁלְבֵי לשון שונים. וכך מציג את עצמו השוטר:

"איש אנגלי אנוכי אשר ייתן את כל הון ביתו בלשון הנביאים ולבו הולך שבי אחרי העם הנבחר."
או:

"ביתי בעיר קנטרברי, לבי בעיר הקודש ועד מהרה יָכֵלו ימי בירושלים, וְאֶתְנָה ראש ואשובה לארצי כלעומת שבאתי."¹⁶

פרופי קצת חושש מההתרועעות עם השוטר, ועל כך מגיב דאנלופ:
"אל נא תירא רע. נוכרי אוהב-ישראל אנוכי."

¹⁵ פנתר במרחף, עמ' 45, 78-79.

¹⁶ שם, עמ' 24-41.

הילד מחליט להיענות להצעת השוטר לשיעורים משותפים, אך איך יפתור את היחס אל ה'אויב הבריטי'? והנה מתגלגלת לידו הזדמנות פז להוכיח את נאמנותו לעם היהודי:

"במסווה של שיעור פרטי בעברית ובאנגלית, אני אחלץ מפיו בעורמה פרטים חסויים חיוניים על היערכות כוחות הכבוש ועל מזימות השלטון הצורר [...] מעכשיו אני מרגל. חפרפרת. סוכן חשאי מחופש לילד שוחר השפה האנגלית."

כך הוא יחזק את מעמדו כחבר 'המחתרת', וגם יפתח את זיקתו ללשונות ולמילים. בשל הסגנון המיוחד שהיקנה עוז לדאנלופ, מקבלת כל הסצנה הזאת, הארוכה והמשעשעת, אופי מובהק של פארודיה על אפשרות הקשר שבין שני אנשים הדוברים, כאילו, שתי שפות שונות. שני ה'אויבים' מגלים, בלי לדעת זאת, שהחיבור בין שני בני אדם הוא מעל ומעבר לגיל וללאומיות.

מתברר שפרופי התיידד במשך הפגישות עם השוטר, וכשהוא מפליג בדמיונו על הרקטה שהמחתרת בציון תבנה, ותכוון אותה אל ארמון המלך בלונדון כדי לאלץ את הבריטים לצאת מהארץ, הוא חרד לגורלו של דאנלופ:

"ומה יהיה עם סרגינט דאנלופ? האוהב את התנ"ך ואותנו? יקבל רשות להישאר כאן, כאורח מיוחד ונכבד של שלטונות המדינה העברית. אני אטפל בזה. אחבר בשבילו המלצה."¹⁷

כשנעשה החיפוש בבית המשפחה ופרופי יודע שבאמצעות אחת המחתרות הופקד בידם צרור מסתורי, הוא חושב על הדרך למנוע את החיפוש, בעזרת ידידו האנגלי:

ואולי הם מכרים שלו? [של דאנלופ] חברים? אם אפתח ואגיד מיד שאני ידיד של הסרגינט? יוותרו על החיפוש אצלנו? ואפילו יסכימו להצטרף אלינו לארוחת בוקר ולשיחה אשר בה נוכל סוף סוף לפקוח את עיניהם, שיראו איזה עוול הם גורמים לנו?¹⁸

¹⁷ שם שם, עמ' 82.

¹⁸ שם שם, עמ' 115-116.

המטרה אינה הפסקת החיפוש בלבד, אלא גם פתרון סופי וטוב בדרך של שיחה בין בני תרבות של שני העמים. בעקבות השיחה שכבר הוזכרה, על כך שבני היישוב יסלחו לאנגלים שעשו להם עוול, עולה בדמיונו של המספר תמונה כמעט אידיאלית של אחרית הימים:

אותו רגע היה לי ציור בראש, מדויק, מוחשי, עם פרטים, אבא ואמא וסרג'נט דאנלופ יושבים כאן אצלנו בחדר הזה בשבת לפני הצהריים. שותים תה ומשוחחים בעברית על התנ"ך ועל אתרים ארכיאולוגיים בירושלים, מתווכחים ברומאית או ביוונית עתיקה על יוונים נושאי מתנות. כמה שורות לפני כן מזכיר האב את האמרה הידועה 'היזהרו מיוונים נושאי מתנות'.¹⁹ ובכן, במקום יוונים תכניס בבקשה בריטים.¹⁹ לא מלחמות, לא מחתרות למיניהן, לא ערבים בנופים מאיימים, לא עוצר ולא צבא זר, לא נשק ולא תככים, לא ריגול ולא רקטות. הרי גם האב נלחם במילים, בכתובה ובספרים. הבן ירש ממנו את הגישה לערכי התרבות שהם הם הגשר האמיתי בין העמים.

המטרה: ארמון הנציב!

מקום מושבו של הנציב העליון הבריטי, בארמונו שבהר העצה הרעה בירושלים, הוא המוקד הסמלי והמעשי של הביקורת האנטי-בריטית הקשה של בני היישוב היהודי בתקופת המנדט. עם סיום הנשף בארמון הנציב (שעליו ידובר בהמשך) מתואר המקום כמשהו מפחיד:

חושך ירד על הר העצה הרעה. פנסי-הנייר כובו. רק הזרקורים הוסיפו לשרוט בקרניהם את המדרון המתון ואת השיחים ההולכים ומתעטפים צללים כבדים. קור יבש עלה ממדבר יהודה הגובל בגדרות הארמון מזרחה. ריח האורנים דעך. ומשמרות הארמון יצאו חמושים במכונות-יריה לפטרל בגן מפני סכנת הקנאים.²⁰

¹⁹ שם שם, עמ' 79.
²⁰ *הר העצה הרעה*, עמ' 49.

גם בתיאור הזה מאיים המדבר העוין להציף את הארץ הנושבת. למעלה הובא קטע שבו מקיים פרופי תצפית מיוחדת על 'ארץ האויב' שהיא ארמון הנציב שעל הר העצה הרעה.

על אותו נושא אך בגישה שונה כותבת מרים ילן-שטקליס בסיפורה "שערי הארץ"²¹. בניגוד לנושא המחתרתי שבסיפורי עמוס עוז, מבקש גיבור הסיפור, דני, שהבריטים יפתחו את שערי הארץ לפליטים היהודים שרידי השואה. הוא מגיע לארמון הנציב ושוטח לפני הנציב את בקשתו:

- אדוני הנציב העליון באתי אליך בשם כל עם ישראל.

- ומה רצונך? – שאל הנציב.

- רוצה אני שתפתח את שערי הארץ, בבקשה.

- לא – אמר – אי אפשר.

- אבל למה – קראתי – למה אי אפשר? הלא אסור לנעול את השערים בפני אנשים כל כך אומללים! אולי אתה לא יודע מה נעשה שם במחנות באירופה? [...] הלא שם רע להם עד מאוד, קר ורע. וסביבם אנשים רעים, והם רוצים הביתה. איך אפשר לא לתת להם לבוא אל ביתם? הלא אין להם בית אחר.

הנציב העליון עונה שההחלטה היא בידי מלך אנגליה. והוא שולח את דני ללונדון אל ארמון המלך. אחרי שדני מציל את משפחת המלוכה מן השריפה שפורצת שם, נענה המלך לבקשתו ודני מצליח להביא לארץ מאה אלף פליטים יהודים. זהו סיפור שפיסות מציאות מעורבות בו עם סיום של מעשיה דמיונית שעיקרה "סוף טוב" ושדרוג מעמדו של דני בקרב בני כיתתו.

מהו נושא סיפורו של עמוס עוז, שגם הוא נסב סביב ארמון הנציב? הוריו של הלל מוזמנים אחר כבוד לנשף בארמון הנציב. מה הסיבה להזמנה הזאת? באולם אדיסון שבירושלים עורך הוועד הלאומי, במלאת שנה לניצחון בעלות הברית במלחמת העולם השנייה, נשף גדול. משפחתו של הלל היא בין המוזמנים. באמצע הקרנת סרט על הניצחון של מונטגומרי במדבר המערבי, נפסקה ההקרנה ונדלקו האורות באולם, ונשמעה גערה או פקודה

²¹ מרים ילן-שטקליס, "שערי הארץ" בתוך *בחלומי*, דביר, תל-אביב 1983, עמ' 107-115.

נמרצת: היה צורך דחוף ברופא. אביו של הלל נענה לאתגר. מסתבר שהליידי ברומלי, גיסתו של הנציב העליון, אינה חשה בטוב. האב התיר את קישורי המחוך של הליידי, וכך הוטב לה.²² בזכות 'מעשה ההצלה' הזה מוזמנים הוריו של הלל אל הנשף שנערך בארמון הנציב. הלל היה רוצה מאוד להצטרף אליהם, אך הם אינם יכולים לקחת אותו איתם. הלל מאוכזב, כי באמתחתו עוד תוכניות לפעילויות לאומיות. כאן, באורח מעניין ביותר, נוגע הסיפור בביקורו של דני בארמון הנציב בסיפור של ילן-שטקליס. שני הסיפורים מתרחשים סמוך לסיומה של מלחמת העולם השנייה.

לידל הלל חשוב מאוד לראות את ארמון הנציב מבפנים, ולהתעמת עם הנציב העליון עצמו. הוא מתווכח עם אביו:

"אבל אני עוד צריך לתת תשובה לנציב העליון, שידע מי צודק!"

אבא השיב בסבלנות:

"אנחנו צודקים והנציב העליון ודאי יודע זאת בלב, אבל הוא מחויב למלא את רצון המלך."

על כך מגיב הלל:

"המלך הזה אני לא מקנא בו כי הוא עוד יקבל עונש גדול מאלוהים."

הסופר מגלה לנו:

בסוף כיתה גימל הדפיס הלל במכונת-הכתיבה של אבא מכתב בשלושה העתקים ושלח שניים מהם אל המלך בלונדון ואל הנציב העליון: "ארצנו שייכת לנו לפי התורה וגם לפי הצדק. בבקשה, תצאו מיד מארץ-ישראל ותחזרו לאנגליה לפני שיהיה מאוחר מדי."²³

הנער סומכי, הדמות המרכזית בספר בשם זה, מתווכח עם המהנדס ענבר על משמעות ההבטחה של ארץ ישראל לעם ישראל. שמסביר לו:

"ודאי שהתנ"ך [גישה חילונית: התנ"ך ולא אלוהים!] הבטיח לנו את כל

הארץ. אבל התנ"ך נכתב בתקופה אחת ואנחנו חיים בתקופה אחרת לגמרי."

סומכי כועס מאוד על גישתו הפשרנית של המהנדס:

²² *הר העצה הרעה*, עמ' 5-7.

²³ שם, עמ' 13.

"אז מה!" זעקתי אני בזעם מנומס, "אין שום הבדל! אולי בימים ההם הערבים קראו לעצמם יבוסים או כנענים והבריטים נקראו פלישתים, אז מה? האויבים שלנו מחליפים את המסכה אבל תמיד הם מציקים לנו. כל החגים שלנו מראים את זה. אותם אויבים תמיד, ואותה מלחמה נמשכת בלי הפסקה."²⁴

התגובה של האב בסיפור אחר של עוז, דומה בעיקרה לזו של המהנדס

ענבר :

האדמה, כמו שאומרים, בוערת מתחת לרגליהם [של הבריטים]. הנציב העליון עצמו ודאי אינו יכול לישון לו בשלווה בארמונו. העיקר, אמר אבא, שנדע לשמור על איזון נכון בין הזעם העברי ובין המוח היהודי, נשים דגש חזק על המציאות הריאלית ולא נגזים במתיחת החבל בטרם עת.²⁵

התוכניות של הנער נעשות יותר ויותר פרועות, דמיוניות וקיצוניות. לאביו בסיפור הזה יש בית דפוס. ובין שאר המכשירים יש בו גם מכונת-

חיתוך :

בלבי קראתי למכונה הזאת בשם גרדום המערפת. לכאן יביאו את הנציב העליון כאשר יחטפו אותו וכאן במרתף יבצע אפרים את גזר הדין בלי רחמים ובלניד-עפעף: אסור לנו לחוס על צוררי ישראל. אסור גם להתחנן אליהם, כמו שעושה דוקטור וייצמן.²⁶

הילדים, גיבורי שני הסיפורים שואפים לסייע לעם ישראל: בראשון מצליח דני להביא מאה אלף עולים לארץ ישראל, ובשני, שהוא מציאותי יותר, כותב הלל לנציב העליון. בסיפור האחר של עוז מגלה סומכי שהוא הפנים את התעמולה שסיסמתה היא: 'העולם כולו נגדנו'; שיש לעם ישראל שונא אחד שרק מחליף מדי פעם את שמו. בניגוד לילדים שמפנימים את

²⁴ **סומכי**, עמ' 66-68.

²⁵ הדוד צמח מדבר על המסרים של חגי ישראל: "בחנוכה כל ילדי ישראל לומדים בכיתה לכעוס על היוונים הרשעים. בפורים – על הפרסים. בפסח שונאים את מצרים ובל"ג בעומר את רומא. אחד במאי הוא יום ההפגנות נגד אנגליה, בתשעה באב צמים נגד בבל ורומא, בכ"ף בתמוז מתנו הרצל וביאליק ובי"א באדר זוכרים לנצח את מה שעוללו הערבים לטרומפלדור ולחבריו בתל-חי. רק בט"ו בשבט לא רבנו עם אף אחד ולא היו לנו צרות, אבל דווקא – להכעיס – בט"ו בשבט כמעט תמיד יורד גשם."
(**סומכי**, עמ' 17).

²⁶ אדון לוי, עמ' 99.

הקיצוניות הלאומנית עומדים המבוגרים המתונים, שבעצם מציעים גישה פשרנית.

בזכות מה מוזמנים הורי הלל לארמון הנציב השנוא? בזכות התרת קישורי המחוך של לידי אנגליה! ומי "הציל" את הגברת הכבודה מן המועקה?

מסתבר ש"אבא לא היה רופא ממש כי אם רופא-בהמות!" בגישה האירונית הזאת מפוצץ עוז את הסיטואציה הפטריוטית מבפנים. הבריטים אינם זקוקים לרופא ממש, אלא די להם בווטרינר.

אבל הסיטואציה המשפילה באותו נשף נוגעת במנהיגי היישוב: הם הקיפו בעיגול נרגש את הקפיטן ארציבאלד צייצ'סטר-בראון שהיה דובר הממשלה וניהלו עימו מעין ויכוח קל. אבל הקפיטן נטה הפעם לצד השנינות. הוא בחר להשמיע שתיים-שלוש הערות חסרות רחמים על חשבון הליגה הערבית. בכך ראו נכבדי היישוב אות לטובה. משה שרתוק רמז איפוא לחבריו כי מן הראוי להסתפק במה שהושג ולשנות מיד את הנושא, שלא להגדיש את הסאה.

עוז משרטט באירוניה את הסיטואציה של "מעין שיחה" בין דובר הממשלה המתנשא והמחניף כאחת, ובין מנהיגי היישוב שמתייחסים להערותיו נגד הערבים כלאורים ותומים ממש...התיאור הזה מקבל תוספת משמעות בהמשך:

אחר כך נפרד הקפיטן מן האדונים הציונים בחיך מדוד ומקסים. הוא החווה באירוניה בקצה סנטרו לעבר נכבדי בית-לחם, קרץ אל משה שרתוק ואמר בקול חשאי כי הגינטלמנים האחרים תובעים גם הם את ליטרת הבשר שלהם. ופנה להצטרף אל חברתם.²⁷

המושג "הפרד ומשול" שהבריטים היו ממש מומחים בו, מקבל משמעות סאטירית מיוחדת. הרי ברור שבמחיצת הנכבדים הערבים הוא יפעיל שוב את שנינותו, כשחיצו מכוונים הפעם אל המנהיגים היהודים...

²⁷ שם, עמ' 99.

סאטירה

ארבע היצירות של עמוס עוז, ובהן שני ספרי נוער: **סומכי ופנתר במרתף**, וכן שני הסיפורים: 'הר העצה הרעה' ו'אדון לוי' – זו מסכת של התבוננות בימי הילדות והנעורים של המספר בירושלים של תקופת המנדט. המספר המבוגר יכול להרשות לעצמו הסתכלות משועשעת, סאטירית ואירונית על המאורעות והאידיאולוגיות של אותם הימים מחד גיסא, ועם זה לגלות אמפתיה עם הנער על חלומותיו, לבטי התבגרותו, משחקי הדמיון, ה'מחותרות', הפנמת דעות של מבוגרים על המצב הפוליטי והלאומי מאידך גיסא. המכנה המשותף לכל האירועים הוא הרגשת חוסר הביטחון, הפחדים והאימה מן הסביבה העוינת שנותרו בעינם, כפי שבאה לידי ביטוי במסה שלו שהופיעה **בשיח לוחמים** אחרי מלחמת ששת הימים. וממנה נלקחה כותרת המאמר: "להיות איש זר בעיר זרה מאוד". הגישה המרוחקת הזאת מאפשרת מדי פעם הבלחות סאטיריות, כמו:

והנה יד האויב המונחת על כתפי לא היתה זדונית ובוטחת, כי אם להפך, צמר גפנית
(פנתר במרתף, עמ' 41, אלוזיה לשיר של רחל) או

"אני פרופי." ומיד הוספתי בנחישות: "יהודי מארץ ישראל" (שם, עמ' 45).

ועל משפט הבגידה שערכו לו חבריו ב'מחותרת':

משפט הבגידה שלי בחורשת תל ארזה נמשך פחות מרבע שעה, כי חששנו להיתקע
בעוצר (שם, ע' 73-74).

ההתייחסות לעצמו ולתוכניות 'הרצחניות' שלו היא רצינית בתכלית,
והיא אפילו ספרותית:

"ואתה בן אדם קום לך ושא את מנגנון ההרס הזה בתוך ילקוט בית הספר ישר אל
ארמון הנציב העליון. קשור אותו בחוט ברזל אל גחון מכונית הנציב במגרש החניה.
או עמוד בסבלנות בשער וחכה לו, ובצאתו תשליך לרגליו. או כך: נער עברי מירושלים
מפוצץ את עצמו לדעת כדי לעורר את מצפון העולם ולמחות על גזילת מולדתו"
(פנתר במרתף, עמ' 110, אלוזיה הן לנביא יחזקאל והן ל"עיר ההריגה" של
ביאליק).

הפער בין המשלבים השונים יוצר אפקט קומי-סאטירי: בצד הלשון הגבוהה והפאתטית ("ואתה בן אדם קום לך לך") יש גם מונחים מודרניים בתכלית ('ילקוט בית הספר' או 'מגרש החניה').

האם אפשר למצוא בסיפורים אלה גם יסודות אליגוריים? האם באמת היה השלטון הבריטי בארץ ישראל אכזרי כל כך, כפי שהוא בא לידי ביטוי בתוכניות של מחתרת הנערים? הצירוף של זיכרונות ילדות של המחבר, היסודות האותנטיים של התקופה, הסאטירה וההומור שמעלים מבט חד וביקורתי על הדמויות, מחשבותיהן והתוכניות שלהן, ואולי גם התרסה נגד כל קיצוניות ואלימות – כל אלה יוצרים את המרקם המיוחד ושובה הלב של היצירות.